

УДК 37.013.73

ДУХОВНІ ТА ІДЕЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ: ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ДОСВІД

І.Г. Мухіна, кандидат історичних наук, доцент ХІФ КНТЕУ

У статті розкриваються проблеми гуманізації пострадянської системи культури і освіти. Звертається увага на специфіку формування національної культурно-освітнього простору в контексті світових глобалізаційних процесів. Аналізуються цільові орієнтири освіти, які сприяють розвитку і самовдосконалення особистості. Робиться спроба виділити аксіологічні аспекти нової парадигми освіти, спрямовані на створення нової системи цінностей.

Ключові слова: глобалізація, освіта, детермінанти, культурно-освітній простір.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі пошук духовних та ідейних засад сучасної культурно-освітньої системи є пріоритетним у наукових працях філософів, істориків, соціологів, педагогів і т.д. Але більшість наукових робіт розглядають це питання у площині окремо узятих педагогічних або соціальних проблем. Тим часом, трансформація суспільства з радянської формації у пострадянську відбувається в системі глобалізованого світу, що обумовлює багато проблем в процесі становлення національного культурно-освітнього простору та створення нової системи ціннісних координат. Без осмислення та переоцінки радянського ціннісного досвіду, без визначення основних аксіологічних векторів розвитку національної системи освіти цю проблему вирішити неможливо. Виходячи з актуальності даної проблеми та недостатнього її висвітлення, авторка ставить перед собою мету – розглянути ключові аспекти формування пострадянського культурно-освітнього простору в умовах глобалізації, виділити цільові орієнтири освіти та аксіологічні вектори нової парадигми вітчизняної освітньої системи.

Аналіз останніх досліджень. Вироблення нових підходів щодо формування сучасної культурно-освітньої системи вимагає глибокого аналізу специфіки духовного розвитку, ціннісних орієнтирів, переосмислення цілей освіти й культури попереднього суспільства і вже на основі отриманого суспільного досвіду формувати вітчизняну культурно-освітню систему. Деякі аспекти даної проблематики знайшли своє відображення у наукових роботах В. Андрущенко, В.Г. Кременя, О.М. Гриценка, Н.А. Селезневої, В. Самчука, Л.А. Гаєвської, Е.В. Астахової тощо. Так, на думку В.Г. Кременя, у наших надіях на найкраще дуже часто проявляється

застаріле тоталітарно-репресивне мислення, успадковане від радянського минулого, тому саме філософія освіти повинна стати «предметним полем для стратегічного прориву в майбутнє» [1,с.112]. Пошуку шляхів та напрямів щодо такого «прориву» до майбутнього у сфері освіти та впливу глобалізаційних процесів на соціокультурні та освітні модернізаційні процеси присвячені наукові праці даних дослідників. Між тим, проблема ідейного та ціннісного наповнення сучасної культурно-освітньої сфери поки викликає масу дискусій й до кінця не вирішена, що гальмує процес прогресивного розвитку усієї освітньо-культурної системи та породжує масу протиріч і негативів.

Основні результати дослідження Аналіз ідейних детермінант радянської системи освіти, свідчить про те, що в умовах радянського суспільства уся гуманітарна освіта базувалася на марксистській методології, яка виступала як одна з форм моноідеології. Її своєрідними стовпами були принципи визначення ролі суспільного буття й суспільної свідомості, способи матеріального виробництва, роль народних мас в класовій боротьбі. Усіма засобами освіти й культури революція розглядалася як «локомотив історії», як послідовна закономірність зміни суспільно-економічних формацій і встановлення соціалізму як єдино вірної й найбільш демократичної суспільної системи. На сучасному етапі ці ідейні вектори вже не відповідають потребам суспільства, а трансформація пострадянського суспільства відбувається в умовах глобалізації, активного інформаційного обміну та комунікативних зв'язків. Це призводить до злиття різних культур та розмивання культурних відмінностей, а специфікою сучасної світової культури, освіти є полімодальність й толерантність до етнічної ідентичності [2, с. 23].

Трансформація вітчизняного культурно-освітнього простору в умовах глобалізаційних викликів змушує вітчизняну освіту, науку, культуру не тільки брати на озброєння усталений європейський досвід, але й шукати нові підходи та інновації, що дозволять суспільству успішно боротися з кризовими явищами, що не були притаманні західному світові раніше. На думку П. Скотта, глобалізація – це, можливо, найбільш фундаментальний виклик, з яким зштовхнулася освіта за більш ніж тисячолітню історію свого існування [3, с. 3]. Але ряд сучасних дослідників більш оптимістично оцінюють вплив глобалізаційних процесів. Так, Н.А. Селезньова вважає, що система освіти сама здатна впливати на глобалізацію, формуючи контури майбутньої культури, етики, політики у масштабах регіону, держави та світу в цілому [4, с. 39]. На думку Т. Фрідмана, освіта не тільки забезпечує

цивілізаційний прогрес суспільства, його інтеграцію у європейську спільноту на основі соціально-економічної стабільності, а й зберігає власну культурну самобутність. І в цьому контексті система освіти, маючи європейські риси, разом з тим може відновити свою національну ідентичність та стати надійним фільтром проти вестернізації. Сучасне вимога інформатизації освіти виступає як складова загальних тенденцій глобалізації світових процесів розвитку, що визначає інформаційний і комунікативний базис гармонійного розвитку особистості та соціально-економічних систем суспільства.

Пострадянський вітчизняний культурно-освітній простір формується в умовах нових ціннісних орієнтирів, зумовлених переходом від індустріального до постіндустріального (інформаційного) суспільства та глобалізацією усіх сфер суспільного життя. У нових реаліях виникає потреба сформувати такий культурно-освітній простір, який би відповідав новим завданням й новим викликам. Сфера освіти сучасного формату набуває виразні ознаки однієї з найбільш розвинених галузей людської діяльності. Помітно зростає роль освіти: від її спрямованості й ефективності на сьогоднішній момент багато у чому залежать перспективи розвитку людства. Проблема полягає в тому, що авангардність освітнього інструментарію не завжди розуміється, або навіть ігнорується владно-управлінською вертикаллю. Це робить освіту лише потенціалом, який не завжди актуалізуються в сфері суспільної дійсності. Також не завжди освіта може бути здатною адекватно сприймати глобальні виклики та перспективи, дуже часто воно відстає від потреб сьогодення. Якщо у радянському суспільстві, яке базувалося на невтомній індустріалізації, спостерігалася потреба у фахівцях різних сфер виробництва, що зумовило постійне зростання кількості різноманітних фахівців, то зараз в умовах вступу в Болонський процес, на думку багатьох вчених, освітня сфера активізує продукування фахівців, чий функціонально-професійний рівень корелюється з потребами розвинених європейських країн. Але чи будуть наші випускники навчальних закладів затребувані вітчизняною економікою та суспільством у цілому, то це питання, яке вимагає роздумів. Якщо не враховувати потреб суспільства й національної економіки, то вітчизняний освітній простір може перетворитися на інструмент, який за власним бажанням і за власні кошти буде обслуговувати потреби інших держав [5, с. 10].

Друга проблема, яка висувається сучасними дослідниками, пов'язана зі стихійною орієнтацією не на креативний розвиток, який би відповідав

світовій науці, як продуктивній системі, а на виробництво товарів, які пристосовують знання країн-виробників до потреб економічного розвитку і соціального функціонування країн-реципієнтів. Небезпека цих тенденцій полягає у тому, що гальмується розвиток пострадянських держав, перш за все у світоглядному стереотипі, згідно котрого у таких тенденціях не передбачається запобігати негативним явищам, а вони лише оцінюються у площині практичної спрямованості та ефективності.

У цьому контексті висувуються основні цільові орієнтири освітньої системи. Перший лежить у створенні умов для оволодіння професійною діяльністю, отриманням кваліфікації для залучення людини до суспільно-корисної праці відповідно до її прагнень та здібностей. У таких умовах освітній аспект існує як інструмент самореалізації та самоствердження особистості, як спосіб стабільності, соціального самозахисту і буттєвої адаптації, як власність й капітал людини, який він, як суб'єкт, використовує на ринку праці.

Другим цільовим орієнтиром освіти виступає виховання громадян соціально активними, творчими, відповідальними членами суспільства, які керуються системою загальнолюдських й національних цінностей та ідеалів, які здатні до інноваційних та креативних перетворень у виробництві та суспільних відносинах, до участі в управлінні тощо.

Третім цільовим орієнтиром освіти повинно стати задоволення потреб виробництва у кваліфікованих кадрах, які відповідають вимогам соціального й наукового прогресу, мають широкий загальноосвітній і професійний світогляд, професійну мобільність тощо [5, с. 12].

Найбільше значення для реформування освітнього простору має аксіологічний аспект нової парадигми освіти, який знаходиться у площині створення нової системи цінностей між викладачем і студентом. Ключовою цінністю повинна стати особистість, оскільки розвиток саме її потенціалу, процес її творчої самоактуалізації визнається безальтернативною метою й суспільного розвитку, й функціонування системи освіти [6, с. 126]. Актуальним також є подолання низького рівня світоглядної культури, що стає живильним середовищем для формування догматичного мислення, що в умовах ідеологізації усіх сфер буття набуває рис тоталітарного мислення. На думку А.Р. Лурии світоглядно-методологічний плюралізм є не ознакою інтелектуальної кризи, а як це не парадоксально, а шляхом його подолання [7, с. 406].

Трансформація освітньої системи з тоталітарної у посттоталітарну передбачає створення нової системи цінностей і відносин між тими, хто навчає й тими, хто навчаються, розвиток творчого потенціалу особистості. У цьому процесі вирішальне значення мають два аспекти. Перший передбачає не тільки формування певної системи знань, а й розвиток духовності в контексті гармонійної взаємодії усіх індивідуальних процесів світосприйняття. Другий аспект передбачає орієнтацію на подолання технократичної природи сучасного навчання. Найважливішими засобами вирішення даних проблем є культура, освіта, філософія, мистецтво і наука [5, с. 17]. Але вони самі вимагають змін, зближення предметного змісту з аксіологічною спрямованістю, впровадження антропологічних та гуманістичних критеріїв в оцінці результатів своєї діяльності. Успадкована радянська система освіти відповідала центральному плануванню і була побудована на ідеологічному вихованні молодого покоління в дусі ідей марксизму, що на сучасному етапі не відповідає стратегічним потребам пострадянського суспільства. Серед серйозних недоліків радянської освітньої системи слід зазначити переважну монополію держави у сфері освіти, культури і виховання, нераціональне фінансування освітньої галузі, вузькоспеціалізовані програми професійної підготовки, дублювання навчальних закладів, факультетів та спеціальностей, що призводило до неоптимального використання матеріальних ресурсів. Крім цього, спостерігалася відсутність стимулів для ефективного використання освітніх ресурсів тощо [8, с. 74]. Аналіз цих негативних факторів, вивчення позитивного радянського освітнього досвіду і глибинних національних витоків вітчизняної освіти, яка має первинні зв'язки з європейською освітою, надасть можливість розробити концептуальні підходи до модернізації національної системи освіти.

Слід зазначити, що на пострадянському просторі сфера освіти і культури зазнала ряд істотних змін. Незважаючи на те, що на державному рівні прийнято чимало програм, доктрин, концепцій розвитку освіти, спрямованих на всебічний розвиток особистості і її творчу самореалізацію - ці стратегії поки що носять декларативний характер, а національний культурно-освітній простір ще знаходиться в стадії формування. Аналіз ціннісних домінант сучасної системи освіти і культури дозволяє виділити ряд принципових завдань, які необхідно вирішити усім пострадянським суспільствам - це відродження і становлення національної освіти, здатного виховати свідомих, грамотних, творчих і здорових громадян; забезпечення пріоритетності розвитку людини та відображення культури і духовності у

всіх сферах життєдіяльності; докорінне реформування концептуальних, структурних і організаційних механізмів освіти; подолання монопольного положення держави в освітній сфері та демократизація навчально-освітньої системи [9, с. 23]. Ціннісним елементом модернізації освітнього простору є виховання національної еліти, становлення політичної нації, соціалізація молодого покоління, а також обґрунтування національної ідеї і її трансляція усіма засобами інформації. Європейський вимір не повинен перешкоджати збереженню національної ідентичності та культурних традицій. Побудова так званого «суспільства знань» передбачає новий освітній рівень громадян, впровадження інтелектуальної складової у виробництво й соціальну інфраструктуру, підтримку інноваційного розвитку усієї культурно-освітньої системи. Нова освітня парадигма «суспільства знань» передбачає доступність інформації і знань, розширення особистої участі громадян в продукуванні різноманітних змін у всіх сферах життєдіяльності, тому освіта повинна створювати умови, при яких людина стане креативною і здатною до змін [10, с. 50]. Говорячи про моральний аспект трансформації освітньої системи, слід зазначити, що старі ідеологічні норми віджили, а мораль радянського суспільства стала чужою для більшості молоді. Духовний світ батьків вступає у протиріччя з духовним світом молодого покоління, для котрого ближчими і привабливими виступають західні цінності. Тому при формуванні нового культурно-освітнього простору необхідно відійти від формалізму, примусу, догматизму, що було притаманно радянській системі освіти, відкинути застарілі ортодоксальні ідеологічні прийоми. Аксіологічними аспектом трансформації національного культурно-освітнього простору має стати формування професійних компетенцій, уявлень про національне культурне багатство, надання палітри світоглядних позицій, створення полікультурної картини світу, виховання взаємної поваги і толерантності [11, с.6].

Е.В. Астахова при осмисленні трансформацій в системі сучасної освіти звернула увагу на вплив глобалізації на сутнісні зміни традиційних відносин «людина і природа» та «людина і суспільство». На її думку, глибокі соціальні зміни наприкінці ХХ ст. значно розширили поле діяльності системи вищої освіти, яка покликана не тільки готувати фахівців для традиційних сфер діяльності, але й формувати контури цивілізації, розробляти і реалізовувати соціальні стратегії [12, с.6,43]. Орієнтація сучасного освітнього простору на потреби інформаційного суспільства призвело до перетворення вищої школи у повноцінного суб'єкта ринкових відносин, що стимулює трансформації його

структури, змінює функції, призводить до пошуку нових методів навчання. Але разом з цим, нездатність освіти адекватно здійснювати підготовку молодого покоління до засвоєння всього різноманіття соціальних ролей у динамічному суспільстві є показником глобальної кризи системи освіти. Виникає розрив між освітою й культурою, відставання освіти від науки. Але кризові явища в освітніх системах не завжди є результатом недосконалої державної політики. Вони можуть мати цивілізаційний характер, тобто проявлятися як наслідок характерних для сучасного суспільства протиріч між формальною організацією навчального процесу та його змістом, цілями й результатом. В умовах становлення інформаційного суспільства освітня система стає основним соціальним інститутом, змінюються сутнісні взаємозв'язки між освітою й суспільством, значно зростає особистісна складова суспільного прогресу. Це потребує докорінних змін як форми, так й змісту освітніх процесів, структури взаємодії суб'єктів. Негативним впливом на освітню систему є нав'язування молоді сурогатів інших культур, продуктів масової культури, спрощені, примітивні цінності тощо. Рівень насадження цих цінностей іноді істотно зростає через недостатній професіоналізм ЗМІ та інших інформаційних джерел культурно-освітнього простору. У пострадянському суспільстві спостерігається орієнтація молоді на культурні цінності західної цивілізації, які сприймаються як догмати, зразки для наслідування, що пронизують усі спектри життєдіяльності суспільства, в т.ч. й систему освіти. Але залучення до цих цінностей сучасної молоді відбувається в період глобальної кризи західноєвропейської цивілізації, що породжена як способом виробництва, так й цінностями, які вона продукує. Поступово зламуються стереотипи про те, що капіталістичний спосіб виробництва, система буржуазних цінностей й форма західної демократії є кінцевим результатом проходження людської історії та ідеальним зразком розвитку суспільства. Проблема криється й у тому, що в такому суспільстві зберігається залежність людини від грошей, речей, від праці й професії, які виступають не як спосіб творчої самореалізації індивіда, а як джерело збагачення та заробітку.

Висновки. Осмислення проблеми духовного та ідейного наповнення сучасного вітчизняного культурно-освітнього простору є достатньою підставою для визнання за вищою школою ключової ролі у формуванні, розвитку, збереженні і трансляції культури та духовних цінностей. Ідеологія у сфері освіти тільки тоді може бути цивілізаційно ефективною, коли вона буде вбирати в себе світовий досвід і власну історичну спадщину.

XX століття продемонструвало нам, що освіта й виховання не можуть бути ані комуністичними, ані буржуазними, а вони можуть бути або моральними або аморальними. Тому ціннісні орієнтири формування системи освіти, культури й виховання визначатимуть ціннісні й духовні домінанти розвитку сучасного суспільства. Культурно-освітній простір має створювати умови для розвитку й саморозвитку особистості, а освіта повинна бути пов'язана з оволодінням соціально вагомого досвіду, втіленого у знаннях, уміннях, навичках творчої діяльності, чуттєво-цінних формах духовно-практичного освоєння світу. Навчальний процес повинен здійснюватися на основі плюралістичної методології соціального пізнання, усвідомлення цивілізаційної єдності людської історії, толерантності при взаємодії народів і культур. Також культурно-освітній простір має відображати суспільну необхідність з'єднання традиційних національних цінностей з інноваційними цінностями глобальної культури. Компромісне узгодження загально-людських цінностей зі специфічно національними має бути тим орієнтиром, за яким будуть слідувати глобальні реформи в освітній сфері.

Література

1. Кремень В.Г. Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи/ В.Г. Кремень // Вища освіта в Україні. – 2001. – №1. – С.112–119.
2. Гриценко О.М. Мас-медіа у відкритому інформаційному суспільстві й гуманістичні цінності / О.М. Гриценко. – Киев: ВПЦ «Київський ун-т». – 2002. – 203 с.
3. Фрідман Т. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію / Т. Фрідман. – Львів: б.в., – 2002. – 624 с.
4. Селезнева Н.А. Размышления о качестве образования: международный аспект/ Н.А. Селезнева // Высшее образование сегодня. – 2004. – №4. – С.35–44.
5. Самчук З. Світоглядні орієнтири адекватного аналізу визначальних викликів і відповідей на них освітньої сфери / З. Самчук // Вища школа. – 2012. – №1. – С. 10–20.
6. Тулмин С. Человеческое понимание / С. Тулмин. – М.: Прогресс, 1984. – 327 с.
7. Лурия А.Р. Язык и сознание / А.Р. Лурия. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 1999. – 416 с.
8. Гаєвська Л.А. Управління освітою: нові пріоритети / Л.А. Гаєвська // Проблеми та перспективи входження України в європейський інтелектуальний простір: освітні аспекти: зб. наук.-експертних матеріалів. – НІСД, 2009. – С.73–79.
9. Уваркіна О. Особливості сучасного розвитку української національної освіти / О. Уваркіна // Вища освіта України. – 2012. – №1. – С.20–23.
10. Байденко В.И. Болонский процесс: структурная реформа высшего образования Европы / В.И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов: Российский новый ун-т, 2009. – 128 с.
11. Сулима Є. Вища освіта в контексті національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки / Є. Сулима // Вища освіта. – 2012. – №3. – С.5–11.
12. Астахова Е.В. Трансформация социальных функций высшего образования в современных условиях / Е.В. Астахова. – Харьков: ХГИ «НУА», – 1999. – 75 с.

ДУХОВНЫЕ И ИДЕЙНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ СОВРЕМЕННОЙ КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

И.Г. Мухина

В статье раскрываются проблемы гуманизации постсоветской системы культуры и образования. Обращается внимание на специфику формирования национального культурно-образовательного пространства в контексте мировых глобализационных процессов.

Анализируются целевые ориентиры образования, которые способствуют развитию и самосовершенствованию личности. Делается попытка выделить аксиологические аспекты новой парадигмы образования, направленные на создание новой системы ценностей.

Ключевые слова: глобализация, образование, детерминанты, культурно-образовательное пространство

SPIRITUAL AND IDEOLOGICAL DETERMINANTS OF THE MODERN CULTURE-EDUCATIONAL SYSTEM: POST-SOVIET EXPERIENCE

I.G. Muhina

In this article the problems of the humanization of the post-soviet system of culture and education are disclosed. We pay attention to the peculiarities of the formation of the national culture-educational space in the movement of the global processes. The destination key point of the modern education which favours the development and the person's self perfection is analysed. We try to separate out the axiological aspects of the new paradigm of education, concentrating on the formation of the new value system.

The first landmark is aimed at creating conditions for the acquisition of professional activities, give the skills to attract a person to socially useful work in accordance with its aspirations and capabilities. The second landmark education advocates education of citizens socially active, creative, responsible members of society, who are guided by a system of universal and national values and ideals, which are capable of creative and innovative transformation in production and social relations, to participate in management. The third target guideline of education should be to the satisfaction of needs of industry for skilled workers who meet the requirements of social and scientific progress, have a broad general education and professional world, occupational mobility.

Actualizes the problem of generating ideological atmosphere that can influence the process effectively, but not repressive. In the context of the formation of the post-Soviet cultural and educational space there is a need for democratization and humanization of education and culture, actualized the need for understanding the personality of their national and civic identity.

Analysis of the dominant values of modern education and culture system allows the author to highlight a number of fundamental problems that need to allow all post-Soviet society. Valuable part of the modernization of the educational space is to cultivate the national elite, the formation of a political nation, the socialization of the young generation, as well as justification of the national idea and its broadcast by all media. The new educational paradigm "knowledge society" provides access to information and knowledge, the expansion of the personal participation of citizens in the production of a variety of changes in all spheres of life, therefore, education should be to create conditions under which people will be creative and willing to change.

The conclusion is that the cultural and educational environment should create conditions for the development and self-development, and education should be linked with the mastery of socially significant experience embodied in the knowledge and skills of creative activity, sensuous forms of spiritual and practical development of the world. Cultural-educational space should reflect the need for social connection of traditional national values with innovative values of global culture.

Key words: globalization, education, determinants culture-educational space.